

De „vruchtbaarheid” van gebieden voor het starten van bedrijven

DR. E. F. TEN HEUVELHOF* — DRS. S. MUSTERD**

In West-Friesland en in Waterland zijn in 1981 bijna 600 nieuwe bedrijven van start gegaan. Gebleken is dat per wijk en per gemeente aanzienlijke verschillen in het relatieve aantal starters bestaan. In onderstaand artikel wordt ingegaan op de vraag waaraan deze verschillen kunnen worden toegeschreven. Zeer oude wijken blijken — conform de theorie — een belangrijke broedplaatsfunctie te bezitten. Daarnaast is geconstateerd dat ook de nieuwste wijken dikwijls „vruchtbaar” zijn, hoewel in duidelijk mindere mate dan de oudste. Er blijkt daarbij een verband met de afstand tot de grootstedelijke agglomeraties te bestaan. Naarmate een nieuwbouwwijk dichterbij Amsterdam gelegen is, komen er relatief meer starters voor. Opvallend is nog dat in specifieke winkelcentra en op bedrijfsterreinen slechts 10% van alle startende bedrijven gevestigd is.

1. Inleiding

Het naoorlogse ruimtelijk-economische beleid in Nederland heeft zich vooral gericht op de eliminatie van regionale verschillen in de werkloosheid. Uit gebieden met een overschot aan werkgelegenheid zou een migratie van bedrijven op gang moeten komen naar gebieden met minder werkgelegenheid. De Selectieve Investerings Regeling, de Ruimtelijke Ordeningstoelag uit de Wet Investeringsrekening, de Investerings Premie Rekening en de Verplaatsing Rijksdiensten, alle exponenten van dat beleid, zijn gericht op het bevorderen van een dergelijke migratie. Nu de werkloosheid overal hoog is — regionale verschillen zijn overigens gebleven — is het besef gegroeid dat pogingen om bedrijven te doen migreren broekzakvestzak handelingen zijn, want de winst van de ene regio is het verlies van de andere.

Dit normatieve motief om minder nadruk te leggen op bedrijvenmigratie wordt ondersteund door de resultaten van empirisch onderzoek. Daaruit blijkt namelijk dat de werkgelegenheid die gemoeid is met bedrijfsverplaatsingen vrij onbelangrijk is op het geheel van regionale arbeidsplaatsen. Het blijkt dat de ontwikkeling van de regionale werkgelegenheid in veel sterkere mate wordt beïnvloed door opheffingen, oprichtingen, uitbreidingen en inkrimpingen van bedrijven dan door verplaatsingen 1). Van de in Nederland nieuw gecreëerde arbeidsplaatsen wordt de ene helft gerealiseerd door uitbreiding van bestaande bedrijven, de andere helft door startende bedrijven 2).

Daar veel bedrijfsstatistieken alleen de wat grotere bedrijven opnemen, is de bestudering van kleine en kleine nieuwe bedrijven tot voor kort op de achtergrond gebleven. Alleen in de geografische literatuur over zogeheten incubatiegebieden — de goedkope, dikwijls oude, stadsgedeeltes — krijgen startende bedrijven al wat langer aandacht. De laatste jaren is de belangstelling voor startende bedrijven toegenomen, zowel op wetenschappelijk terrein als op beleidsniveau.

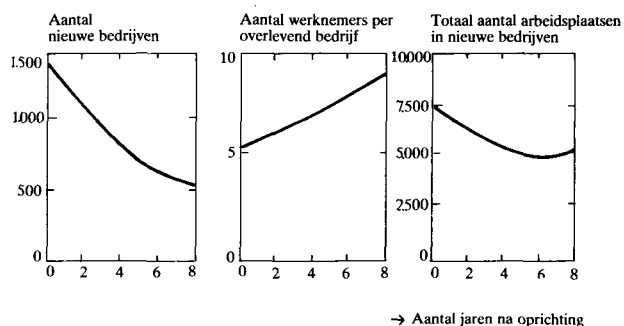
2. Het belang van startende bedrijven

In Nederland zijn in 1980 door 15.000 startende bedrijven 60.000 banen gerealiseerd. Gezien een werkloosheid van circa 800.000 is dit een belangrijk aantal. Startende bedrijven zijn niet alleen kwantitatief, maar ook kwalitatief van belang voor de samenleving. Ze zijn bij voorbeeld meestal kleinschalig. Dat wordt dikwijls

geassocieerd met een prettige werkomgeving. Bovendien impliceert kleinschaligheid dat de hinder voor andere functies relatief beperkt is. Dit betekent dat ze gemakkelijk ingepast kunnen worden in de hedendaagse vormen van functiemenging in de stedebouw.

Niet alle startende bedrijven zijn echter levensvatbaar — ook niet als ze uitstekend passen in een stedebouwkundige structuur. Sommige verdwijnen reeds spoedig na hun oprichting; andere daarentegen expanderen. Na het eerste jaar is 18% van de starters geliquideerd, na zes jaar 45% 3). De overlevende bedrijven hebben na zes jaar gemiddeld 4,2 (handel) tot 7,8 (industrie) mensen in dienst. Het effect van beide krachten is zichtbaar in de figuur. Het saldo wordt na enige tijd positief, zo blijkt.

Figuur. Verloop van het aantal ondernemingen en de werkgelegenheid in de industrie na het jaar van oprichting in Nederland.

Bron: Cie Risicokapitaal, *Start en vernieuwing*, Raad van de Centrale Ondernemingsorganisatie, 1982, blz. 18.

* Werkzaam bij Bureau voor Stedebouw Ir. F. J. Zandvoort BV te Hoorn en de vakgroep Staats- en Bestuursrecht van de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

** Werkzaam bij de vakgroep Stads- en Plattelandsgeografie van de Westerse Landen, Geografisch en Planologisch Instituut van de Vrije Universiteit, Amsterdam.

1) Zie b.v. E. Wever, *Sokke jieren binne der net folle*, 1981; O. Ayodéji, A. Rolland en S. Hayes, Components of business change as objects of job redistribution policy, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 1982, nr. 1, blz. 43-50.

2) Commissie Risicokapitaal van de Raad van de Centrale Ondernemingsorganisatie, *Start en vernieuwing*, 1982, blz. 1.

3) NMB, *Jaarverslag 1980*, blz. 27.

Onder welke condities kunnen starts van bedrijven nu feitelijk het best plaatsvinden? Wij zullen op deze thematiek nader ingaan aan de hand van een tweetal vragen waarin met name de lokalisering van de bedrijven centraal wordt gesteld:

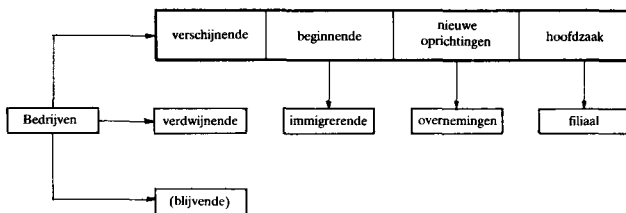
- welke nieuwe bedrijven ontstaan er en op welke lokaties? En is er daarbij sprake van verschillen in „vruchtbaarheid” van de onderscheiden lokaties? (Met andere woorden: trekken bepaalde lokaties relatief meer nieuwe starters dan andere?);
- welke verklaringen kunnen worden aangedragen voor het op bepaalde lokaties ontstaan van nieuwe bedrijven en voor de verschillen in „vruchtbaarheid” 4)?

Voordat de vragen worden geconfronteerd met empirische onderzoeksgegevens wordt eerst een kort overzicht gegeven van datgene wat uit andere onderzoeken reeds bekend geworden is.

3. Broedplaatsen

In de literatuur is het niet altijd duidelijk of met starters wordt bedoeld op verschijnende, beginnende of nieuw opgerichte bedrijven. Hoe deze begrippen zich tot elkaar verhouden wordt duidelijk uit volgend schema 5).

Schema. Definities van „startende” bedrijven

De wijze waarop wij over startende bedrijven kunnen spreken is geheel bepaald door de manier waarop de gegevensverzamelende instantie, de Kamer van Koophandel, te werk is gegaan. Wij staan onder starters de nieuw opgerichte „hoofdzaak”. Alleen waar in de nog aan te halen literatuur precies dezelfde categorie wordt bedoeld, zal het begrip starter ook worden gebruikt.

Het is noodzakelijk in dit verband verschillende schaalniveaus te onderscheiden 6). Op mondiaal niveau zou men vruchtbare landen, op nationaal niveau vruchtbare regio's, op regionaal niveau vruchtbare kernen en op stedelijk niveau vruchtbare wijken kunnen aanduiden.

In Nederland is de vruchtbaarheid van regio's vergeleken in het *Jaarverslag 1980* van de Nederlandse Middenstandsbank. Als verklaring voor de verschillen wordt voorzichtig gewezen op de attractiviteit van de woonmilieus. Enkele aantrekkelijke woongebieden nabij de Randstad kennen meer starters dan zou worden verwacht 7). West-Friesland en Waterland, regio's waarop in deze studie nader wordt ingegaan, bevinden zich op het gemiddelde Nederlandse vruchtbaarheidsniveau 8). De jaargangenanalyse (analyse van de nieuw ingeschreven ondernemingen in 1950, 1960 en 1970) die Wever voor Friesland heeft uitgevoerd, verschaft ook enige duidelijkheid over de vruchtbaarheidsverschillen op regionaal niveau. Absoluut gezien blijken de kleine kernen meer starters op te leveren dan de grote kernen 9). Per 10.000 inwoners zijn de grote kernen echter vruchtbaarder 10). In Engeland bleek het tegengestelde het geval te zijn; het aantal nieuwe bedrijven per 1.000 werknemers in de industrie in rurale gebieden was hoger dan in „urban and coal-field areas” 11). In hetzelfde onderzoek wordt een verband gesignaleerd tussen de mate waarin grote bedrijven een lokale economie beheersen en de vruchtbaarheid van een gebied: hoe kleinschaliger de bedrijvenstructuur was, des te vruchtbaarder het gebied 12). Ook Johnson en Cathcart 13) troffen zo'n verband aan.

De meeste studies richten zich op het stedelijke niveau, dikwijls met de meer toespitste vraag of de binnenstad een broedplaats is waar relatief veel nieuwe bedrijven ontstaan. Leone en Struyk 14) hebben in dit verband de hypothese opgesteld dat kleine fabriekjes bij hun start gevestigd zullen zijn in gebieden met een hoge dichtheid, centraal gelegen in de metropool vanwege een gemakkelijke toegang tot huurbare, goedkope produktieruimte, tot de arbeids-

markt en dienstverleners en vanwege de gemakkelijke aanvoer van het te bewerken materiaal. Zij toetsten deze hypothese in zes statistische telgebieden in de VS. Noch de „central cities”, noch de „central industrial districts”, noch de „traditional manufacturing locations” bleken een groter deel van alle nieuwe bedrijven in de telgebieden aan te trekken dan verwacht mocht worden op grond van het percentage van de totale bedrijvigheid dat zich in deze gebieden bevond. Alleen voor New York kon de hypothese niet worden gefalsificeerd. Fagg 15) oordeelde, na een andere operationalisering, wel positief over de hypothese: nieuwe ondernemingen bleken meer te kiezen voor een centrale lokatie dan gevestigde ondernemers die verhuizen.

De hypothese, oorspronkelijk bedoeld voor productiebedrijven in metropolitane milieus 16) heeft later een ruimere toepassing gekregen. Ook voor Nederlandse steden is hij geformuleerd 17) en getoetst. Afhankelijk van de opzet van het onderzoek en de gekozen lokatie zijn dergelijke hypothesen wel of niet gefalsificeerd. In Rotterdam bleek 65% van de nieuwe inschrijvers in het Handelsregister in oude wijken gevestigd te zijn, terwijl zich daar maar 45% van alle bedrijven bevindt 18). In Arnhem en Haarlem bleken de overgangengebieden (tussen centrum en nieuwere woonwijken) relatief vruchtbaar te zijn. Het aantal starters was daar hoog vergeleken met het aantal (jonge) bedrijven dat er zat 19). Buit, in een onderzoek in Buiten Wittevrouwen in Utrecht 20), Kok, in een onderzoek in de binnenstad van Leiden 21) en De Ruyter in een onderzoek in de binnenstad van Zwolle 22) relativeren de broedplaatsfunctie van dit soort gebieden. Vermeldenswaard in dit verband is ook de studie van Jansen naar de betekenis van het incubatiebegrip. Ook hij wijst op de geringe empirische steun voor de incubatiehypothesen 23).

Een algemeen geaccepteerde theorie over het ontstaan van nieuwe bedrijven blijkt er dus niet te zijn. Verschillende definities en operationalisering leiden tot uiteenlopende conclusies. Voorts blijkt het empirisch onderzoek zich vooral op grotere steden gericht te hebben.

Als aanvulling op de kennis over het ontstaan van nieuwe bedrijven is in dit onderzoek materiaal verzameld over de starters in West-Friesland en Waterland. Per wijk is het aantal starters per bedrijfsklasse bekend. Er zijn 213 wijken, in 20 gemeenten in het onderzoek betrokken. Wij zullen de in paragraaf 2 geformuleerde vragen op drie schaalniveaus analyseren op het regionale, gemeentelijke en wijkniveau. Voordat in paragraaf 5 de empirische gegevens worden

4) Wij realiseren ons dat bij voorbeeld ook voorwaarden in de fiscale en financiële sfeer bijzonder relevant kunnen zijn, maar kiezen er hier voor het accent te leggen op het verband tussen ruimtelijke condities en het ontstaan van bedrijven.

5) J. N. Borst, *Mutatiebalans 1981 op basis van het handelsregister voor West-Friesland en Waterland*, blz. 8.

6) Zie ook het artikel van Lambooy in: M. de Jong (red.), *Nieuwe ondernemingen en regionale ontwikkeling*, Amsterdam/Leuwarden, 1981, blz. 58.

7) NMB, *Jaarverslag 1980*, blz. 30.

8) Idem.

9) Wever, op. cit., blz. 15.

10) Idem, blz. 16.

11) G. Gudgin, I. Brunskill en S. Fothergill, *New manufacturing firms in regional employment growth*, 1979, Londen, blz. 4.

12) Idem, blz. 7.

13) Johnson en Cathcart in: D. Storey (red.), *Job generation and small firms policy in Britain*, 1980, blz. 9. P. Vernon en E. M. Hoover, *Anatomy of a metropolis*, 1959.

14) R. A. Leone en R. Struyk, The incubator hypotheses: evidence from five SMSA's, *Urban Studies*, 1976, nr. 13, blz. 325.

15) Zie De Jong, op. cit., blz. 57.

16) P. Vernon en E. M. Hoover, *Anatomy of a metropolis*, 1959; J. Jacobs, *The death and life of great American cities*, 1961.

17) J. Buit, Opdringers en verliezers, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1969, blz. 194.

18) Gemeente Rotterdam, *Werkgelegenheid en economisch beleid in Rotterdam*, Rotterdam, 1981.

19) J. J. Hoogkamer en R. H. Scholte, *Nieuwe ondernemingen in economisch en ruimtelijk perspectief*, 1982, blz. 15.

20) J. Buit, *Bedrijven in de buurt Buiten Wittevrouwen*, 1970.

21) J. Kok, *Het ambachtelijke bedrijf in de binnenstad van Leiden*, 1980.

22) P. A. de Ruyter, *Broedplaats en reservaat*, Amsterdam, 1978, blz. 93.

23) A. C. M. Jansen, Inkubatie-milieu: analyse van een geografisch begrip, *Geografisch Tijdschrift*, jg. XV, nr. 4, blz. 306-315. Hij wijst er bovendien op dat „de betekenis van het begrip incubatie nogal veelvoudig is” (blz. 309) en pleit (daarom) voor het expliciet aangeven van de bedoeling van de studie.

besproken, zullen in de volgende paragraaf voor elk van de niveaus enkele veronderstellingen worden geëxpliciteerd, afgeleid uit de besproken literatuur.

4. Enkele veronderstellingen over de vruchtbaarheid van gebieden

Regionaal niveau

Waterland zal, naar verwachting, meer starters kennen dan West-Friesland. Waterland ligt immers *dichter bij een grote agglomeratie* dan West-Friesland. De nabijheid van leveranciers en (potentiële) afnemers is een voordeel voor Waterlandse starters in vergelijking met hun Westfrieze collega's.

De *bevolkingsgroei* is daarentegen in West-Friesland sterker. Daarom is het te verwachten dat startende bedrijven die „de bevolking volgen” relatief meer in West-Friesland te vinden zullen zijn.

Een derde verwachting is dat er een positief verband is tussen het aantal starters en de *kleinschaligheid* van de bedrijvigheid. Achter deze verwachting schuilt de redenering dat werknemers in een klein bedrijf eerder voor zich zelf zullen beginnen dan degenen die in een groot bedrijf werken. Het is voor hen gemakkelijker om een overzicht te krijgen van de gehele bedrijfsvoering, terwijl werknemers in een groot bedrijf slechts een schakel van het bedrijf kennen.

Een laatste verwachting is dat er een negatief verband bestaat tussen het aantal starters en de *spanning op de arbeidsmarkt*. Indien in een bepaalde bedrijfsklasse per 10.000 woningen weinig arbeidsplaatsen aanwezig zijn, mag worden aangenomen dat er een „gat in de markt” is dat door starters zal worden gevuld.

De laatste twee veronderstellingen zijn hier onder het hoofdje „regionaal niveau” geplaatst omdat bekend is dat de kleinschaligheid en de spanning op de arbeidsmarkt regionaal verschillen.

Gemeentelijk niveau

Analoog aan de eerste veronderstelling op regionaal niveau zullen gemeenten die in tijd en kilometers gemeten *dichter bij Amsterdam* liggen meer starters te zien geven. De te verwachten relatie met de *ouderdom van de bebouwing* ter plaatse betekent dat er meer starters zullen zijn in een gemeente als er meer (goedkope) oudbouw is.

Daarnaast is het uit het oogpunt van het op peil brengen van de verzorging aannemelijk dat *snelgroeiende gemeenten* meer starters in de bevolkingsvolgende bedrijfsklasse zullen kennen.

Ten slotte is er een relatie te verwachten tussen het aantal starters en de *werkgelegenheid* op een bepaald moment. Naarmate de werkgelegenheid kleiner is, zullen meer mensen particulier initiatief gaan tonen. Het is dan ook mogelijk dat in gemeenten met weinig arbeidsplaatsen per 1.000 inwoners, relatief meer starters voorkomen.

Wijkniveau

Een variabele als *afstand tot de agglomeratie* (hiervoor op de andere niveaus genoemd) lijkt op wijkniveau in de bestudeerde gemeenten geen rol van betekenis te spelen. Dat ligt anders met de andere reeds genoemde verklaringen. De hier volgende veronderstellingen hebben alleen betrekking op datgene waarover wij empirische uitspraken kunnen doen.

Het sterkst zal de relatie zichtbaar zijn tussen het aantal starters en de *ouderdom van de bebouwing* in de wijken. Deze aanname impliceert overigens ook een verband tussen de ouderdom en de prijs van de bebouwing.

Daarnaast zal, met name op dit wijkniveau, een samenhang geconstateerd kunnen worden met het *aantal thuiswerkers*. Als een groter gedeelte van de wijkbevolking thuis werkt, ligt het voor de hand aan te nemen dat de wijk en de woningen zich lenen voor bedrijfsactiviteiten aan huis. Juist voor startende bedrijven is het van belang om in de woning gevestigd te zijn (goedkoop, meewerkende gezinsleden, gemakkelijk 's avonds en in de weekends kunnen werken, en dergelijke). Het aantal thuiswerkers kan ook in nieuwbouw hoog zijn. Dat betekent dat het veronderstelde verband dwars door de relatie met de oude bebouwing heen kan lopen. In het verlengde van deze laatste veronderstelling ligt de verwachting dat starters

nauwelijks aangetroffen zullen worden in *specifieke „werk”-gebieden* (winkelcentra, bedrijfsterrainen). Deze gebieden zijn vaak duur en lenen zich moeizaam voor een combinatie met andere activiteiten, zoals het wonen.

5. Empirie: vruchtbaarheid van gebieden

In deze paragraaf wordt een beschrijving gegeven van de ontwikkeling van nieuwe bedrijven op de drie genoemde niveaus. Ook worden enkele tentatieve verklaringen gegeven. De data, alle bedrijven die in 1981 in West-Friesland en Waterland gestart zijn, komen uit het Handelsregister van de Kamer van Koophandel te Hoorn 24). Dit betekent dat nieuwe bedrijven in de landbouw en de vrije beroepen niet zijn opgenomen. Beheermaatschappijen en holdings zijn uit het bestand geschrapt.

Regionaal niveau

Bij het tot uitdrukking brengen van de vruchtbaarheid van gebieden mag niet zonder meer met absolute aantallen nieuwe bedrijven worden gewerkt. Grotere ruimtelijke eenheden moeten kunnen worden vergeleken met kleinere ruimtelijke eenheden. Daarom is besloten het aantal nieuwe bedrijven te standaardiseren ten opzichte van het aantal woningen per 1 januari 1982. In tabel 1 is hiervan het eerste resultaat te zien.

Tabel 1. Aantal nieuwe bedrijven per 10.000 woningen per bedrijfstak in West-Friesland en Waterland

	West-Friesland	Waterland	Totaal
Industrie	4	7	5
Bouw	10	6	8
Groothandel	10	11	10
Transport	2	2	2
niet verzorgend	26	26	25
Detailhandel	16	21	18
Horeca	3	3	3
Reparatie	1	1	1
Zakelijke dienstverlening	17	11	15
Overige dienstverlening	10	11	11
verzorgend	47	47	48
Totaal	73	73	73

In ons gehele onderzoeksgebied zijn in 1981 598 nieuwe bedrijven gestart, waarvan 389 in de verzorgende en 209 in de niet-verzorgende sfeer. Uit tabel 1 blijkt dat de detailhandel en zakelijke dienstverlening de boventoon voeren. Overigens blijkt, gezien de tegengestelde scores van de detailhandel en de zakelijke dienstverlening in Waterland en West-Friesland, dat het feitelijk niet juist is over één *verzorgende* sector te spreken.

Wat betreft het totaal aantal nieuwe bedrijven per 10.000 woningen is er geen verschil tussen de twee regio's; bij beschouwing per bedrijfstak wordt dat echter anders. In West-Friesland ontstaan relatief meer bedrijven in de zakelijke dienstverlening en in de bouw dan in Waterland, terwijl in Waterland relatief meer industrie en – vooral – detailhandelsbedrijven starten.

De veronderstelling dat de nabijheid tot grote agglomeraties tot meer nieuwe bedrijven zal leiden gaat dus in zijn algemeenheid niet op. Ook de gedachte dat in West-Friesland meer de bevolkingvolgende bedrijven zouden ontstaan omdat deze regio sterker groeit, vindt geen weerklank (zie tabel 1). De nieuwe bedrijven lijken eerder enigszins onafhankelijk van de bevolkingsgroei te ontstaan. Dat blijkt als het aantal nieuwe bedrijven ten opzichte van de bevolkingsgroei tussen januari 1977 en januari 1981 wordt bekeken. Per 1.000 nieuwe bewoners in die periode zijn in 1981 in West-Friesland (waar de bevolking het snelst groeit) 18 nieuwe bedrijven ontstaan; in Waterland gaat het daarentegen om 35 nieuwe bedrijven. De bestaande bedrijven vangen derhalve veel van de groei op. De start van nieuwe bedrijven is ten opzichte van de recente groei van

24) Met dank aan drs. G. Freysen van deze Kamer van Koophandel.

de bevolking min of meer autonoom. Een regio met relatief weinig bevolkingsgroei (in casu Waterland) krijgt er daarom relatief en marginaal beschouwd meer bedrijven bij. Overigens is het mogelijk dat het verband met de bevolkingsgroei wel opgaat in een periode van hoogconjunctuur. In zo'n periode zal namelijk de extra vraag niet kunnen worden opgevangen door de gevestigde bedrijven en zullen nieuwe bedrijven kunnen ontstaan. Als een langere periode wordt beschouwd, wordt het verband wat sterker (zie verderop) en het verschil tussen Waterland en West-Friesland relatief kleiner (respectievelijk 11 en 7 nieuwe bedrijven per 1.000 nieuwe bewoners tussen januari 1971 en januari 1981).

De beschikbare gegevens laten slechts een gedeeltelijke exploratie toe van het verwachte verband tussen de kleinschaligheid van de bedrijven in een regio en de vruchtbaarheid van het gebied. In tabel 2 zijn enkele relevante feiten vermeld.

Tabel 2. Kleinschaligheid van bedrijven in de regio's en het relatieve aantal starters

	Zelfstandigen als percentage van het aantal werkzame personen in 1976 (ETD)		Aantal starters per 10.000 woningen		Aantal starters per 1.000 geregisteerde werkzame personen	
	West-Friesland	Waterland	West-Friesland	Waterland	West-Friesland	Waterland
Industrie	6,1	7,1	4	7	5	7
Bouw	12,5	17,8	10	6	10	7
Alle bedrijfstakken	14,3	16,2	73	73	16	17

De bedrijvenstructuur in Waterland is iets kleinschaliger dan in West-Friesland. In het aantal starters wordt dit niet weerspiegeld. De beide regio's houden elkaar op dit punt in evenwicht. Voor de industrie geldt het verband wel. Voor de bouw daarentegen niet. West-Friesland heeft grootschaliger bouwbedrijven en kent toch een hogere vruchtbaarheid in de bouw. Een plausibele verklaring van deze afwijking van de verwachting is dat de snellere groei van West-Friesland zoveel bouwactiviteiten met zich brengt dat daarvoor de startkansen voor bouwbedrijven betrekkelijk gunstig zijn te noemen.

Het verband tussen het aantal starters in Waterland en West-Friesland en de spanning op de arbeidsmarkt kan voor vier bedrijfsklassen worden onderzocht (zie tabel 3).

Tabel 3. Relatief aantal werkzame personen en relatief aantal startende bedrijven in Waterland en West-Friesland

	In de regio geregisteerde werkzame personen per 10.000 woningen op 1-1-1982		Aantal starters per 10.000 woningen per 1-1-1982	
	West-Friesland	Waterland	West-Friesland	Waterland
Industrie	852	1.037	4	7
Bouw	966	779	10	6
Groothandel	333	493	10	11
Detailhandel	956	1.057	16	21
Alle bedrijven	4.545	4.335	73	73

De spanning op de arbeidsmarkt in zijn geheel, lees: het aantal in de regio geregisteerde werkzame personen per 10.000 woningen, is in West-Friesland iets hoger dan in Waterland. De vruchtbaarheid in beide regio's is even hoog. Voor de industrie, de bouw, de groothandel en de detailhandel blijkt de verwachting niet op te gaan. Integendeel, het verband wijst systematisch een andere kant op: een hoge spanning gaat namelijk gepaard met een groot aantal starters. Dit resultaat stemt somber over de kans van slagen van een „laissez-faire“-achtig regionaal-economisch beleid waarbij men er van uit gaat dat een gering aantal arbeidsplaatsen vanzelf zal leiden tot een herstel omdat de drang om voor zich zelf te beginnen groot zal zijn en er tevens „gaten in de markt“ moeten zijn. Het lijkt eerder zo te zijn dat toch al bevoorrechte regio's met relatief veel arbeidsplaatsen ook nog eens een hoger aantal starters hebben 25).

Gemeenteniveau

De vruchtbaarheid van de twintig gemeenten verschilt aanzienlijk: van 112 starters in Hoorn tot 1 in Marken. Er bestaat duidelijk en vanzelfsprekend een samenhang met de omvang van de gemeenten. Vandaar dat in tabel 4 het aantal starters wederom per 10.000 woningen is gegeven. Ook dan zijn de verschillen nog aanzienlijk: 138 starters per 10.000 woningen (Monnickendam) tot 13 per 10.000 woningen (Marken).

Tabel 4. Aantal startende bedrijven per gemeente

	Aantal starters	Aantal starters per 10.000 woningen
Monnickendam	43	138
Zeevang	22	120
Drechterland	29	112
Opmeer	34	111
Ilpendam	9	84
Noorder Koggenland	25	81
Wester Koggenland	30	81
Andijk	14	77
Venhuizen	17	76
Wognum	15	76
Hoorn	112	71
Edam/Volendam	53	70
Stedebroec	38	68
Medemblik	14	61
Purmerend	81	61
Enkhuizen	32	59
Beemster	14	54
Wervershoof	9	41
Obdam	6	37
Marken	1	31
Totaal	598	73

Het veronderstelde verband tussen het aantal nieuwe bedrijven en de afstand tot Amsterdam is gedeeltelijk zichtbaar. Er zijn zes gemeenten die minder dan dertig (auto)minuten van Amsterdam af liggen, drie daarvan hebben meer dan 40 starters. Van de veertien gemeenten die meer dan dertig minuten van Amsterdam af liggen, is er maar één met meer dan 40 starters (Hoorn). Het verband is echter maar zwak en lijkt ook sterk bepaald door de omvang van de gemeenten. Als het aantal starters per 10.000 woningen wordt beschouwd, blijkt de correlatie dan ook zeer zwak negatief te zijn ($r = -0,06$).

Als een gemeente veel goedkope woningbouw kent, betekent zoiets dat er ook veel oude woningen bestaan. De correlatiecoëfficiënt met betrekking tot de relatie tussen het aantal woningen van vóór 1906 en het aantal woningen met een lage huur (minder dan f. 660 per jaar) bedraagt 0,90. Dat impliceert dat het gelegitimeerd is om verder de beschrijving met één van de twee variabelen uit te voeren. Er blijkt dan, ook op gemeenteniveau, een duidelijke - lineaire - samenhang te bestaan tussen het aantal nieuwe bedrijven en het aantal oude woningen ($r = 0,81$). Hoe meer oude woningen hoe meer starters. De hypothese „een start kan het best gemaakt worden in een oude omgeving“ wordt dus ondersteund.

Ook blijkt, zoals eerder opgemerkt, dat als de groeiperiode ruim wordt gezien - 1971 tot 1981 - sneller groeiende gemeenten in enige mate méér starters krijgen dan minder snel groeiende gemeenten. Zowel het aantal nieuwe bedrijven als het aantal nieuwe bedrijven per 10.000 woningen blijkt groter te zijn naarmate de gemeente sneller groeit.

Op het niveau van de gemeente blijkt er - ook per bedrijfstak - geen verband te bestaan tussen de spanning op de gemeentelijke arbeidsmarkt en het aantal starters.

Op regionaal niveau is nog geconstateerd dat relatief veel arbeidsplaatsen in een bedrijfstak in een regio leiden tot veel starters. Per gemeente geldt dit verband niet. Dit duidt er op dat de startende ondernemers zich veelal in een andere gemeente vestigen dan waar zij werkten (in hun woonplaats bij voorbeeld), maar wel in de regio van hun oude werkgever blijven.

25) Het is denkbaar dat het verband zwakker of juist sterker zou worden als de factor „afstand tot de grote agglomeraties“ constant gehouden wordt. Het datamateriaal laat een dergelijke analyse helaas niet toe.

Tabel 5. De relatie tussen de bevolkingsgroei en het aantal startende bedrijven, 1971-1981

Gemeenten met een bevolkingsgroei sedert 1971 van	Minder dan 25 starters	Minstens 25 starters	Totaal
- lager dan 35%	8	2	10
- 35-70%	1	6	7
- hoger dan 70%	2	1	3
Totaal	11	9	2

Wijkniveau

Op wijkniveau is, gelet op de broedplaatsgedachte, de aanwezigheid van oude, goedkope, flexibele bebouwing een belangrijke voorwaarde voor het doen starten van nieuwe bedrijven. Het verband tussen dergelijke bebouwing en het ontstaan van nieuwe bedrijven is reeds op gemeenteniveau aangetoond; wij zullen hier op iets andere wijze die relatie proberen te verduidelijken.

De wijken van gemeenten in West-Friesland en Waterland zijn geïnclassificeerd naar het voorkomen van woningen van bepaalde ouderdom. Voor elke categorie is vervolgens het aantal nieuwe bedrijven per 10.000 woningen bepaald. Het resultaat is zichtbaar in tabel 6.

Tabel 6. Aantal starters per 10.000 woningen voor vier wijktypen naar ouderdom

	Starters per 10.000 woningen	Aantal starters	Aantal wijken
Wijken met minstens de helft van de woningen van vóór 1906	162	100	33
Wijken met minstens de helft van de woningen van tussen 1906 en 1944	63	35	23
Wijken met minstens de helft van de woningen van tussen 1944 en 1960	31	7	11
Wijken met minstens de helft van de woningen van na 1960	64	317	89

Duidelijk is te zien dat de broedplaatsveronderstelling steun krijgt. In een oud milieu komen veel meer starts voor vergeleken met een nieuw milieu. Opmerkelijk is dat de wijken die na 1960 gebouwd zijn weer vruchtbaarder zijn dan die uit de periode ervoor. Behalve dat dit kan samenhangen met de aard van de woningen, de ligging en de structuur van deze wijken, is het ook mogelijk dat elke wijk in haar eerste fase veel starters kent (jonge gezinnen, behoefte aan nieuwe diensten). Behalve dat het aantal starters per 10.000 woningen in groeikernwijken vrij hoog is, is van zeer groot belang dat meer dan de helft van alle starters zich in dit soort wijken bevindt. Dit impliceert dat een restrictief beleid met betrekking tot startende bedrijven in nieuwbouwwijken grote gevolgen heeft voor de regionale werkgelegenheid.

Overigens hoeft de wijk niet gedomineerd te worden door oude bebouwing. Ook als er een bepaald aantal oude panden is, blijkt er al vaker bedrijven gestart te worden. Zo bleek dat er in wijken waarin minstens 20% van de woningen van vóór 1906 dateert, 116 starters waren op 10.000 woningen. In wijken met minder dan 20% van de woningen van vóór 1906 waren dat er 60 op 10.000 woningen.

Een met name voor het beleid interessante vraag die men zich kan stellen ten aanzien van de nieuwe bedrijven in nieuwbouwwijken is of bepaalde nieuwbouwlocaties vruchtbaarder zijn dan andere. Met andere woorden: heeft een bepaalde ruimtelijke spreiding van nieuwbouw gevolgen voor het aantal starters. Uit tabel 7 blijkt dat de vruchtbaarheid van nieuwbouwwijken aanmerkelijk uiteenloopt: van 12 per 10.000 woningen in Andijk tot 125 per 10.000 woningen in Monnickendam. Hiervoor kunnen de volgende twee verklaringen dienen. Er is in de eerste plaats een positief verband tussen de vruchtbaarheid van nieuwbouwwijken in een gemeente en de vruchtbaarheid van andere wijken in de gemeente ($r = 0,51$). In de tweede plaats blijkt er een verband te bestaan tussen de afstand

tot Amsterdam en de vruchtbaarheid van de nieuwbouw: hoe dichterbij Amsterdam hoe groter de vruchtbaarheid ($r = 0,31$). Opmerkelijk is dat er geen verband bestaat tussen de vruchtbaarheid van de oudbouw en de afstand tot Amsterdam.

Tabel 7. Starters in nieuwbouwwijken

	Aantal starters in nieuwbouwwijken	Aantal nieuwbouwstarters per 10.000 woningen in nieuwbouwwijken
Monnickendam	30	125
Zeevang	9	101
IJpendam	3	99
Drechterland	15	98
Opmeer	20	94
Wester Koggenland	19	86
Wognum	9	82
Edam/Volendam	36	72
Stedebroec	26	66
Noorder Koggenland	9	54
Hoorn	63	53
Purmerend	52	48
Beemster	4	48
Medemblik	6	43
Enkhuizen	12	36
Wervershoof	4	32
Obdam	3	29
Venhuizen	3	28
Marken	1	15
Andijk	1	12
Totaal	325	60

Tot slot vermelden wij nog dat de veronderstelling van een positieve relatie tussen het percentage thuiswerkenden (ten opzichte van de beroepsbevolking) en het aantal startende bedrijven (per 10.000 woningen) niet opgaat (tabel 8). Blijkbaar zijn wijken waarin veel thuiswerk wordt verricht, niet veel ontvankelijker voor starters dan wijken waar dit niet het geval is.

Tabel 8. Aantal wijken naar het percentage thuiswerkenden en naar het aantal nieuwe bedrijven per 10.000 woningen

Wijken met een percentage thuiswerkenden van	Aantal nieuwe bedrijven			
	< 50	50-100	100-200	> 200
< 10	36	15	9	5
10-20	24	18	11	8
20-30	25	11	9	8
> 30	22	4	5	3

Een voor het ruimtelijk beleid wellicht schokkende conclusie betreft de in een gemeente aanwijsbare specifieke werkgelegenheidsgebieden. Het gemeentelijk beleid is er veelal op gericht de werkgelegenheid binnen deze gebieden te concentreren (winkelcentra en bedrijfsterrainen). Slechts 50 van de 598 starters bevinden zich op deze specifieke terreinen. Het volledig onmogelijk maken van bedrijvigheid buiten deze specifieke gebieden (denk aan: het weren van bedrijvigheid uit woonwijken) zal dan ook zeer ernstige consequenties hebben voor het aantal starters en daarmee voor de werkgelegenheid.

6. Samenvatting en conclusie

West-Friesland en Waterland kennen per 10.000 woningen evenveel starters. Er blijkt geen duidelijk verband te bestaan tussen de afstand van beide regio's tot Amsterdam en het aantal starters per 10.000 woningen in die regio's. Voor sommige bedrijfstakken is dat verband er wel, voor andere niet. Een duidelijk verband ontbreekt eveneens tussen de regionale bevolkingsgroei en het aantal starters: snellere bevolkingsgroei leidt niet duidelijk tot meer startende bedrijven per 10.000 woningen. Wel zijn er aanwijzingen dat een kleinschalige regionale bedrijvenstructuur meer starters oplevert dan een grootschalige structuur. Voorts blijkt de aanwezigheid van veel arbeidsplaatsen in een bepaalde bedrijfstak in een regio te lei-

den tot een hoog aantal starters in die bedrijfstak in die regio, met andere woorden er is een mechanisme dat bevoorrechte regio's begunstigt.

Gemeenten met veel oude bebouwing blijken meer startende bedrijven per 10.000 woningen te kennen dan gemeenten met meer nieuwbouw. Hierin kan een eerste aanwijzing gezien worden voor de juistheid van de broedplaatshypothese in de regio. Daarnaast blijken de snel groeiende gemeenten wat vruchtbaarder te zijn dan de langzamere groeiers. De aanwezigheid van veel arbeidsplaatsen in een bepaalde bedrijfstak in een gemeente leidt niet automatisch tot veel starters in die bedrijfstak. Dit verband geldt wel op regionaal niveau. Kennelijk vestigen de startende ondernemers zich veelal in een andere gemeente dan waar hun oude werkgever is gevestigd, maar blijven ze wel in dezelfde regio.

Gemeenten die dicht bij Amsterdam liggen zijn niet vruchtbaarder dan gemeenten die verder weg liggen. Voor nieuwbouwwijken geldt dit verband wel: hoe dichter de nieuwbouwwijk bij Amsterdam ligt, hoe meer starters per 10.000 woningen.

Op wijkniveau kan de broedplaatshypothese goed onderzocht worden. Hoe ouder de wijk is, des te meer starters er blijken te zijn (per 10.000 woningen). Dit verband is relatief sterk. Opmerkelijk is wel dat de nieuwbouwwijken vruchtbaarder zijn dan de wijken die in de periode tussen 1944 en 1960 zijn gebouwd. De echte oudbouw blijkt per 10.000 woningen echter het vruchtbaarst te zijn. Kennelijk hebben nieuwbouwwijken een turbulente beginperiode met veel starters. Na een tijdje stabiliseert zo'n wijk en na nog een aantal jaren is de wijk zo oud en goedkoop dat deze een aantrekkelijk milieu voor starters wordt. Door de grote hoeveelheid nieuwbouw in West-Friesland en Waterland wordt gedeeltelijk het opmerkelijke feit verklaard dat ruim de helft van alle starters in nieuwbouwwijken gevestigd is. Het blijft evenwel opmerkelijk omdat het gemeentelijke beleid er veelal op gericht is dat in nieuwbouwwijken slechts gewoon mag worden en dat de meeste bedrijvigheid zich dient te vestigen in specifieke werkgebieden (winkelcentra en bedrijfsterreinen). Op

deze terreinen (inclusief de aaneengesloten winkelgebieden in de oude wijken) blijken echter nauwelijks nieuwe bedrijven te ontstaan. Slechts 10% van alle starters is in dit soort gebieden gevestigd. Een gemeentelijk beleid dat dit ontmengings- en concentratiebeleid werkelijk consequent zou uitvoeren, zou dus 90% van alle startpogingen in de kiem te smoren, samen met alle ernstige gevolgen van dien voor de regionale en lokale werkgelegenheid.

In het voorgaande hebben wij gepoogd om enig zicht te geven op de — soms aanzienlijke — verschillen in het aantal bedrijvenstarts van gebieden (regio's, gemeenten, wijken). Er zijn verscheidene (potentiële) verklaringen voor de verschillen gegeven. Het is echter evident dat daarmee niet het laatste woord is gezegd over de startende bedrijven in al dan niet vruchtbare gebieden. Er is nog veel onbekend. Juist in een tijd van hoge werkloosheid is het noodzakelijk dat dergelijk onderzoek wordt voortgezet. Het is van het grootste gewicht om te weten waarom in bepaalde gebieden meer of minder bedrijven ontstaan. In het toekomstige onderzoek zal een belangrijke plaats moeten worden ingeruimd voor de ondervraging van de starters (26), voor een nadere stedenbouwkundige en bouwkundige analyse van de gebieden en panden, en voor een analyse van het gemeentelijke beleid.

E. F. ten Heuvelhof
S. Musterd

26) Opdat de noodzakelijke stap van het leggen van verbanden op het geaggregeerde (ecologische) niveau — het niveau van deze exploratieve studie — naar het bestuderen van samenhangen op het individuele niveau, kan worden gezet.